ДӘРІС 10. Алтын Орда және қазақ хандығының сабақтастығы. (1 сағат)

Мақсаты:
Алтын Орда мен Қазақ хандығы арасындағы саяси, этникалық, мәдени және рухани сабақтастықты ашып көрсету.

Міндеттері:
Қазақ хандығының құрылуындағы Алтын Орда мұрасының рөлін түсіндіру;
Саяси басқару, құқықтық жүйе және әлеуметтік құрылымдағы жалғастықты талдау;
Алтын Орда кезеңіндегі этникалық процестердің қазақ халқының қалыптасуына әсерін көрсету;
Мәдени және рухани дәстүрлердің сабақтастығын дәлелдеу.

Шыңғыс хан көзінің тірісде өзіне бағынған жерлерді 4 ұлына бөліп берді.

Жошы хан

Жошы хан (1187 -1227 жылдары) – Шыңғыс ханның үлкен ұлы, моңғол қолбасшысы. Моңғол шапқыншылығынан кейін Қыпшақ даласында құрылған жаңа мемлекет - Жошы ұлысының негізін қалаушы, атақты Шыңғыс ханның қоңырат қызы Бөрте бәйбішесінен туған төрт ұлдың үлкені

Жошы ұлысы

- Ертістен Орал тауына, одан оңтүстікке қарай Каспий мен Арал төңірегіне дейінгі жерлер, Орта Азиядағы иеліктерінен Солтүстік Хорезм мен Сырдария аймағы

Жошы Ұлысының (Алтын Орданың) хандары

- Бату хан (1227 — 1255)
- Сартақ (1255/1256)
- Ұлағжы (1256 — 1257)
- Берке (1257 — 1266)
- Меңгу-Темір хан (1266 — 1282)
- Туда Меңгу хан (1282—1287)
- Тұла Бұға хан (1287—1291)
- Тоқта хан (1291—1312)
- Өзбек хан (1312—1342)
- Тыныбек хан (1342)
- Жәнібек хан (1342—1357)
- Бердібек хан (1357—1359)

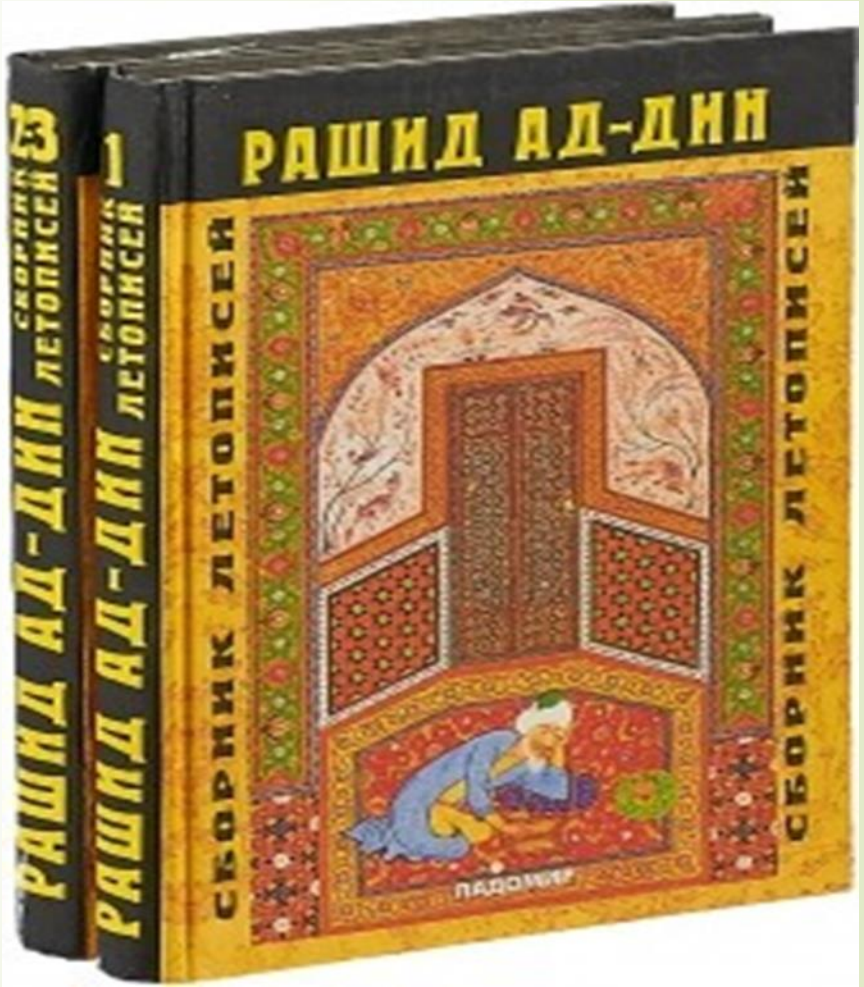

Бату хан
(1227 - 1255 ж.)

Берке хан
(1257 - 1266 ж.)

Өзбек хан
(1312 - 1342 ж.)

-Монғол басқыншыларына қарсы ірі көтері-
Отырар-Басқыншылар талқандап тонаған мекендер аты
Монғолдарға дейінгі елдер, мемлекет-ң шекарасы
-Қазіргі Қазақстанның шекарасы
БҰЛҒАРИЯ
БАШҚҰРТТАР
КЕРЕЙЛЕР
ҚЫРҒЫЗДАР
ХАНДЫҒЫ
Жебе мен Субедей 1224
Жошы 1216
Жошы 1207-08
НАЙМАНДАР
Шыңғыс хан 1219
ҚЫПШАҚ
Жошы 1221
АРАЛ ТЕҢІЗІ
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ
Янгикент
Жент
Сығанақ
Созақ
Баршынкет
Сауран
Ясы
Отырар
Сайрам
Шаш
Ходжент
Бухара
Самарқан
Чигиний
Хиуа
Жошы 1220-21
1220
Жебе 1218
Жебе 1218
Алмату
Алмалық
Қубылай 1211
Ежиғы
Қаялық
Ғле
Шу
Тарим
Кашқар
ХОРЕЗМ МЕМЛ.
КҮШЛІК ХАН МЕМЛЕКЕТІ

1. Алтын Орда – Қазақ хандығының тарихи негізі

Алтын Орда XIII–XV ғасырларда Еуразия кеңістігін біріктірген ұлы империя болды. Оның ыдырауы XV ғасырдың ортасында жаңа саяси құрылымдардың — Қырым, Қазан, Астрахань, Ноғай және Қазақ хандықтарының — пайда болуына алып келді.

Қазақ хандығы осы мемлекеттердің ішінде **Алтын Орданың саяси және этникалық мұрагері** ретінде ерекшеленді.

- Қазақ хандары (Керей мен Жәнібек) — Жошы ұрпақтары, яғни Алтын Орда династиясының заңды мұрагерлері еді;
- Қазақ хандығының территориясы — бұрынғы Дешті Қыпшақ пен Жетісу жерлері, Алтын Орданың шығыс бөлігінің тікелей жалғасы;
- Мемлекеттік құрылым мен билік дәстүрі — Алтын Ордадан мұра болып қалған.

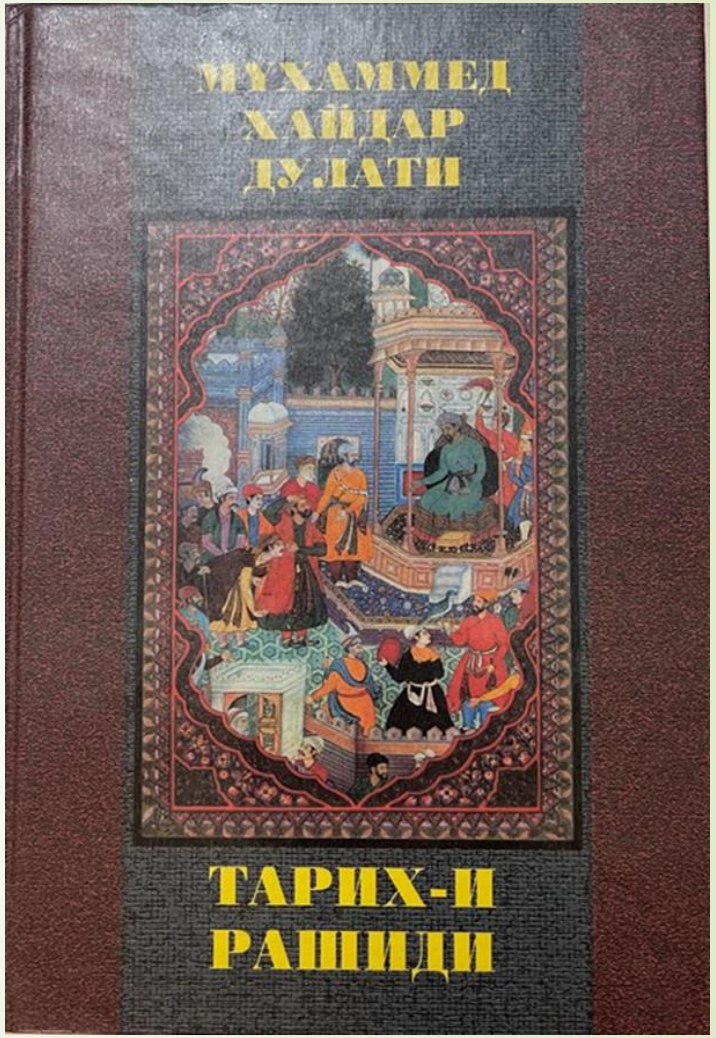

2. Саяси және әкімшілік сабақтастық

Алтын Орда мен Қазақ хандығы арасындағы ең айқын байланыс — **мемлекеттік басқару жүйесінде**.

- **Хан билігі** – Шыңғыс хан әулетінің легитимді билігі сақталды;
- **Ұлыстық жүйе** – Қазақ хандығында ру-тайпалық құрылымдар ұлыс сипатын жалғастырды;
- **Билер кеңесі (құрылтай)** – Алтын Орда дәуіріндегі кеңестік басқару дәстүрінің жалғасы;
- **Әскери жүйе** – ондық, жүздік, мыңдық тәртібі Қазақ хандығы дәуірінде де сақталды.

Мемлекеттің билік құрылымы: **хан – сұлтан – би – батыр – ру басы** жүйесі — Алтын Орда үлгісінің тікелей эволюциясы болды.

3. Құқықтық және әлеуметтік дәстүрлер

Алтын Ордада құқықтық жүйе шариғат пен “Яса” заңдарына сүйенсе, Қазақ хандығында бұл жүйе *қазақтың дәстүрлі құқығымен* (жарғы, билер соты) үйлесіп дамыды.

- Алтын Ордадағы шариғат нормалары мен дала заңдарының синтезі Қазақ хандығында “Жеті жарғы” сияқты құқықтық ережелерде көрініс тапты;
- Әлеуметтік құрылымда ақсүйектер (ақ сүйек) мен қара сүйек бөлінісі сақталды;
- Салық жүйесінде “зекет”, “ұшыр”, “харадж”, “баж” сияқты ордалық терминдер қолданылды.

4. Этникалық және мәдени сабақтастық

Алтын Орда дәуірінде қалыптасқан этникалық қауымдар — қыпшақ, арғын, найман, қоңырат, керей, қаңлы, алшын — кейін Қазақ халқының этникалық өзегін құрады.
Дешті Қыпшақ даласындағы тіл, мәдениет, ислам діні мен көшпелі өмір салты Қазақ хандығы қоғамында толығымен сақталды.

Мәдени сабақтастық:

- Түркі әдебиеті мен тілінің дәстүрі жалғасты;
- Ислам өркениеті рухани өмірдің негізіне айналды;
- Сарайшық, Сығанақ, Түркістан сияқты қалалар екі дәуірдің мәдени жалғастығын қамтамасыз етті.

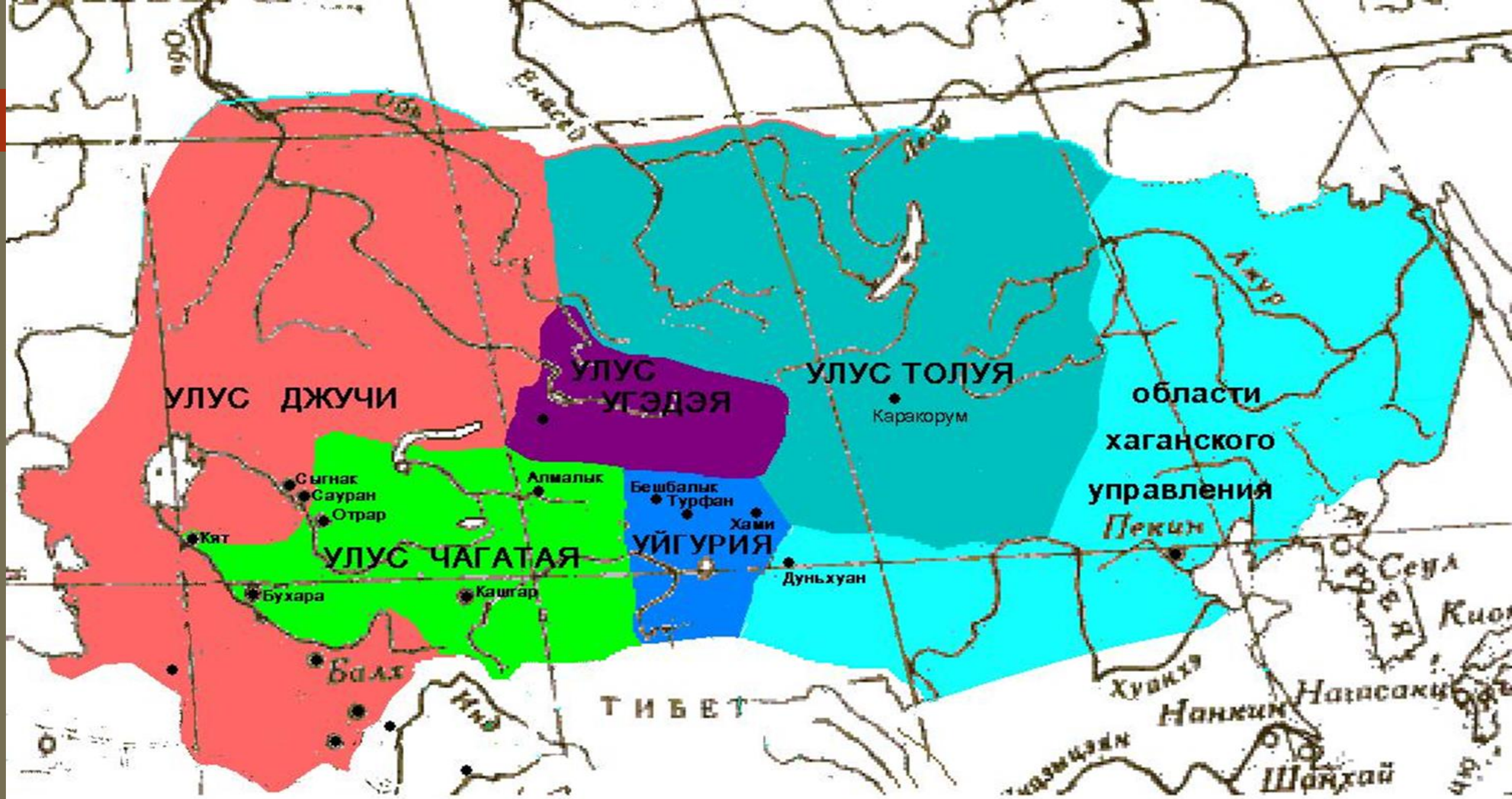

КАРТА 1. ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ДЕЛЕНИЕ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ ПО СМЕРТИ ЧИНГИСХАНА

5. Рухани және идеологиялық жалғастық

Қазақ хандығы Алтын Ордадағы ислам идеологиясын әрі қарай дамытты.

- Хандар өз билігін Алла еркімен заңдастырды;
- Діни мектептер мен медреселер жұмыс істеді;
- Ахмет Ясауи ілімі мен сопылық дәстүрлер ұлттық рухани бірліктің өзегіне айналды.

Сонымен қатар, хандық биліктің қасиеттілігі туралы түсінік те Алтын Орда дәуірінен жалғасты: хан — халық пен Жаратушы арасындағы “әмір иесі”.

6. Тарихи сабақтастықтың мәні

Алтын Орда мен Қазақ хандығы арасындағы сабақтастық тек саяси емес, **өркениеттік континуитет** сипатына ие:

- Алтын Орда — түркі-ислам өркениетінің біріктіруші күші болса,
- Қазақ хандығы — осы өркениетті жаңа тарихи жағдайда жалғастырған мемлекет.

Қазақ хандығы Алтын Орда дәуірінде қалыптасқан мемлекеттік тәжірибені, этникалық тұтастықты және рухани дәстүрді сақтап, жаңа сапада дамытты.

Қазақ жерінде ежелгі дәуірден бастап сақ, ғұн, үйсін, қаңлы сияқты мемлекеттер, орта ғасырларда Түркі, Батыс Түркі, Түргеш, Қарлұқ, Қимақ, Қыпшақ т.б., моңғол шапқыншылығынан кейінгі кезеңдерде Ақ Орда, Моғолстан, Ноғай Ордасы сияқты мемлекеттер болды.

Ал Қазақ хандығының құрылуы «жаңа мемлекеттік жүйенің» басталуы болды. Қазақ халқы қалыптасуға бет бұрған кезеңде халықтың тұрақты өмірі мен тіршілігін, атамекеннің тұтастығын, дамуға деген талпынысын қамтамасыз ете алатын жалғыз фактор – мемлекет тұтастығының болуы еді.

Мұндай қоғамдық сұраныста дер кезінде түсінген Керей мен Жәнібек болды.

Қазақ хандығы шаруашылықтың дамуы, өндіргіш күштердің өсуі, феодалдық қатынастардың қалыптасуы нәтижесінде ерте заманнан бері ұлан-байтақ Орта Азияны мекендеген көшпенді тайпалардың бірыңғай этникалық топ құраған қазақ халқының бірігуі арқылы XV ғасырдың орта шенінде құрылды.

1457 жылы Әбілқайыр хан Үз-Темір тайшы бастаған ойраттардан Түркістан өңірінде жеңіліп қалды. Масқара ауыр шарт жасасып, ойраттар Шу арқылы өз жерлеріне кетті. Ал Әбілқайыр өз ұлысында қатал тәртіп шараларын орнатуға кіріседі. Бұл халықтың оған деген өшпенділігін күшейтті. Оған қарсы күресті Жәнібек пен Керей басқарды.

- Алғашында Қазақ хандығының территориясы Батыс Жетісу жері, Шу өзені мен Талас өзенінің алабы еді.
- Әбілқайыр хандығындағы аласапыран соғыс салдарынан күйзелген қазақ тайпалары бұл араға келіп ес жинап, етек жауып, тұрмыстарын түзей бастады.
- Жетісу рулар мен тайпалар және мемлекет бірлестігінің орталығына айналды.
- Жетісуға қоныс аударушылардың саны 200 мың адамға жетті.
- Жәнібек қазақ хандығының тұңғыш шаңырағын көтерген Барақ ханның ұлы, ал Керей оның ағасы Болат ханның баласы еді.
- Қазақтың алғашқы ханы болып Керей жарияланды (1458-1473 жж.). Одан кейін қазақ ханы болып Жәнібек сайланды (1473-1480 жж.).

- **Бекіту сұрақтары**
- Алтын Ордадағы саяси және әкімшілік жүйенің қандай элементтері Қазақ хандығында сақталды?
- Этникалық сабақтастық қалай жүзеге асты?
- Рухани және мәдени дәстүрлердің байланысын сипаттаңыз.
- Неліктен Қазақ хандығын Алтын Орданың заңды мұрагері деп айтуға болады?

- **Пайдаланылған әдебиеттер**

- Алтын орда және Қазақ хандығы / Б.Б. Кәрібаев, М.С. Ноғайбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 180 б
- Сафаргалиев М.Г. *Распад Золотой Орды.* – М., 1960.
- Егоров В.Л. *Историческая география Золотой Орды.* – М., 1985.
- Favereau M. *The Horde: How the Mongols Changed the World.* – Harvard University Press, 2021.
- Shamiloglu Y. *The Legacy of the Golden Horde in the Turkic World.* – Kazan, 2020.
- Трепавлов В.В. *Государственность Золотой Орды и казахское ханство.* – М., 2017.